МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

АНДРІЙ ТЕЛЕГУЗ, ІРИНА ТЕЛЕГУЗ

НАЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З ВИБІРКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ УКРАЇНИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗА НАПРЯМОМ ПІДГОТОВКИ МАГІСТР, СПЕЦІАЛЬНІСТІ 014 – СЕРЕДНЯ ОСВІТА. ІСТОРІЯ.

Київ – 2024

УДК 378.147:94+572(477)(075.8)

К 63

Рекомендовано до друку Вченою радою
Історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова
(25 жовтня 2023 р., протокол № 2).

Розробники:

ТЕЛЕГУЗ А.В. – доцент, кандидат історичних наук

ТЕЛЕГУЗ І.О. – доцент, кандидат історичних наук

Рецензенти:

Бакка Т.В. – кандидат педагогічних наук, доцент

Шакурова О.В. – кандидат історичних наук, доцент

Телегуз А.В., Телегуз І.О.

Навчальний посібник з вибіркової дисципліни «Історична антропологія України» для студентів за напрямом підготовки магістр, спеціальності 014 - Середня освіта. Історія. – К.: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 2024. – 32 с.

У навчальному посібнику представлено розроблену програму з вибіркової дисципліни «Історична антропологія України», плани семінарських занять та індивідуальної роботи, питання до самостійної роботи, джерела та літературу до кожної теми, питання до заліку. Навчальний посібник підготовлений для організації семінарської та самостійної роботи студентів 1 курсу історичного факультету під керівництвом викладачів.

© Телегуз А.В., Телегуз І.О., 2024
© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024

ЗМІСТ

Пояснювальна записка 4

Основні результати навчання та компетентності, які вони формують 5

Структура навчальної дисципліни 6

Програма навчальної дисципліни 8

Тематика семінарських занять студентів 12

Організація самостійної роботи студентів 19

Засоби діагностики успішності навчання 20

Перелік питань до підсумкового контролю 22

Критерії оцінювання знань студентів 25

Навчально-методична карта дисципліни 26

Основні й допоміжні інформаційні джерела для вивчення курсу 28

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Історична антропологія України» є інноваційним у рамках вищої гуманітарної, зокрема, історичної освіти. Як самостійна історична дисципліна вона почала розвиватися з другої третини ХХ ст. Актуальність її вивчення обумовлена тим, що в даний час історична антропологія є одним із пріоритетних і затребуваних напрямків сучасної історіографії. Студентам, які здобувають професійну історичну освіту, необхідно не лише мати уявлення, а й володіти новими теоретико-методологічними підходами, застосовуючи до конкретних досліджень основні категорії історичної антропології. Дана програма розроблена для студентів магістратури очної форми навчання.

Зміст програми складено з урахуванням вже наявних у студентів магістратури знань історичного матеріалу та побудовано за принципом використання міждисциплінарних методологій і володіння вміннями аналізу конкретних історичних фактів.

Оскільки студенти магістратури вивчали цілу низку дисциплін, що стосуються історичної спеціальності (базові історичні курси, етнологія, археологія тощо), то, щоб уникнути повторів, програма не включає тем і розділів вище зазначених курсів.

Тематика лекційних і семінарських занять передбачає вивчення лише кількох ключових та «класичних» для історичної антропології проблем, що мають винятково важливе значення, оскільки охопити все коло проблем історичної антропології в рамках короткого курсу неможливо.

Структурно курс складається з двох логічно завершених модулів, матеріали в яких згруповано за тематично-проблемним принципом:

1-й модуль – Антропологічно орієнтована історія;

2-й модуль – Антропогенез та історична антропологія України.

Предметом є всебічне вивчення особливостей антропологічного розвитку людини, як відображення складних етногенетичних процесів, у контексті антропологічної та соціокультурної історії України за допомогою методів історичної, антропологічної, етнологічної наук.

Міждисциплінарні зв'язки: Етнологія, Археологія, Історія України, всесвітня історія.

Метою вивчення курсу є формування компетентності магістрантів в галузі історичної антропології у контексті вивчення функціонування і трансформації історичного знання в 2-ій половині XX - початку XXI ст.

Завданнями вивчення даної дисципліни «Історична антропологія України» полягають у набутті студентами комплексу знань і умінь про основні теоретичні підходи до вивчення структури та методів історико-антропологічного дослідження; вивчення вузлових проблем антропосоціогенезу; ознайомлення з антропологічними типами давнього населення України; проаналізувати еволюцію антропологічного типу українського народу, використання антропологічних джерел для історичних реконструкцій.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ВОНИ ФОРМУЮТЬ:

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
1.	**ПРН 3** Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.	**Загальні:** **ІК** Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми історії та археології у процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування теорій і методів гуманітарних та соціальних наук та характеризується комплексністю і невизначеністю умов.
2.	**ПРН 4** Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами,	**ЗК3.** Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

	прийнятими у фаховому середовищі.	
3.	**ПРН 5** Вміти працювати з письмовими, речовими, візуальними, етнографічними, усними та іншими історичними джерелами.	**ЗК4.** Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
4.		**ЗК6.** Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
5.		**Фахові:** **ФК1.** Усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами в минулому та сучасності.
6.		**ФК5.** Здатність здійснювати пошук необхідних для освітньої та наукової діяльності історичних джерел (архівні та опубліковані документи, етнографічні, картографічні матеріали, музейні експонати, археологічні артефакти і т. п.).
7.		**ФК10.** Здатність вільно оперувати спеціальною науковою термінологією.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

На вивчення дисципліни відводиться 3 кредити ЄКТС, 90 годин

Самостійна робота 68 години.

Аудиторні заняття 22 годин, з них

Лекції 12 годин.

Семінарські заняття 10 годин.

<table>
<tr><th>Загальні характеристики дисципліни</th><th colspan="2">Навчальне навантаження з дисципліни</th><th>Методи навчання і форми контролю</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Галузь знань: <u>01-Освіта/Педагогіка</u></td><td colspan="2">Кількість кредитів – <u>3 ЄКТС</u></td><td rowspan="5">Методи навчання: Метод проблемного викладу навчального матеріалу; обговорення та дискусії в ході семінарських занять; презентація матеріалу/презентація творчих напрацювань здобувачів освіти</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Спеціальність: <u>014 – Середня освіта. Історія</u></td><td colspan="2">Загальна кількість годин - <u>90</u></td></tr>
<tr><td>Денна</td><td>Заочна</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Освітній рівень: <u>магістр</u></td><td colspan="2">Лекції:</td></tr>
<tr><td>12 год.</td><td>14</td></tr>
<tr><td colspan="2">Семінарські заняття:</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Статус дисципліни: <u>вибіркова</u></td><td>10 год.</td><td>10</td><td rowspan="5">Форми поточного контролю: Заслуховування студентських виступів, рецензування та опонування доповідей студентів на семінарських заняттях; участь в наукових дискусіях по проблематиці курсу; усне опитування під час семінарських занять; тематичні письмові контрольні роботи; виконання індивідуальних творчих завдань (есе, рефератів, науково-творчих робіт).</td></tr>
<tr><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Рік вивчення дисципліни за навчальним планом – <u>5</u></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Семестр: <u>III</u></td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота:</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Тижневе навантаження (год.)
- <u>Аудиторне: 2 год.</u>
- <u>Самостійна робота: 2 год.</u></td><td>68 год.</td><td>156</td><td rowspan="4">Форма підсумкового контролю

<u>Залік</u></td></tr>
<tr><td colspan="2">Співвідношення аудиторних годин і годин СРС:</td></tr>
<tr><td>Мова навчання – <u>українська</u></td><td rowspan="2">1/4</td><td rowspan="2">1/8</td></tr>
<tr><td>Передумови навчання – <u>етнологія, повсякденна культура європейських народів, історія України, всесвітня історія</u></td></tr>
</table>

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.
Антропологічно орієнтована історія

Тема 1.1 Історична антропологія. Предмет, зміст і історія розвитку.

Цілі та завдання курсу. Антропологія – наука про людину; галузь історії, що вивчає походження та еволюцію організації людини та її рас; сукупність наукових знань про природу людини та її діяльність. Біосоціальна природа людини, співвідношення біологічних та соціальних спільнот в історії людства. Фізична антропологія: морфологія (соматологія, вікова антропологія), антропогенез, расознавство, етнічна антропологія, історична антропологія, палеодемографія. Культурна антропологія: етнологія, лінгвістична антропологія, історична антропологія, соціальна та філософська антропологія, психологічна антропологія. Зв'язок антропології з історією та генетикою.

Зміна дослідницької парадигми, витоки та виникнення нових напрямків. Нова ситуація у науковому пізнанні на межі XIX-XX ст. Криза позитивізму. «Методологічна суперечка» у німецькій історіографії. Новації у французькій та британській історіографії. Поява «соціального» та «культурного», спроби потіснити монополію "Політичної історії". Піонерські роботи у сфері соціально-культурної історії.

Дискусії про історичну антропологію 1970-1980-х років. Широке поширення дефініції «історична антропологія» у 1970-х роках. Історична антропологія як відповідь на потребу історичної науки у оновленні методики та проблематики. Діалог історії та антропології, демографії, лінгвістики. Наслідки цього діалогу: розширення проблематики, нові методи. Історія ментальності та «Школа Анналів». Історична антропологія в Німеччині: Alltagsgeschichte. Історична антропологія Італії: microstoria. Проблематика історико-антропологічних досліджень України.

Тема 1.2 Міждисциплінарний характер історичної антропології.

Самостійне місце сучасної антропології у системі суспільних та природничих наук - інтеграція різних знань про людину. Антропологізація – провідна тенденція світової історичної науки, суспільних, гуманітарних і природничих наук сучасної вищої школи. Формування на базі антропології нових міждисциплінарних напрямків та галузей знання. Міждисциплінарні зв'язки історичної антропології та інших наук про людину.

Історична антропологія як один із підходів до минулого. Міждисциплінарність як характерна риса історичної антропології.

Змістовий модуль 2.
Антропогенез та історична антропологія України.

Тема 2.1 Антропогенез і сучасне людство: єдність і різноманіття.

Антропогенез. Релігійні, філософські та прикладні наукові погляди на походження людини. Креаціонізм ортодоксальний (або антиеволюційний) та еволюційний. Глобальний еволюціонізм. Синтетична теорія еволюції.

Антропогенез як мультидисциплінарна наука. Комплекс підходів до вивчення минулого людства: біологічні науки, фізичні науки, соціальні науки та ін.

Прабатьківщина людини: азіатська прабатьківщина людини, африканська прабатьківщина людини і прабатьківщина людини у Південній Європі. Гомінідна тріада: прямоходіння (біпедія); пензель, пристосований до виготовлення знарядь; високорозвинений мозок. Момент поділу загальної еволюційної лінії на гілки, що ведуть до сучасних людиноподібних мавп та сучасної людини. Виділення у сімействі гомінід (Hominidae) двох основних підродин: австралопітецини (Australopithecinae): ранні австралопітеки, грацильні австралопітеки, масивні австралопітеки та гоміїни (Homininae) або «ранні Homo»: «Людина вміла» (Homo habilis) та «Людина рудольфська» (Homo rudolfensis).

Ідеї про походження сучасної людини – сапієнтацію. Сапієнтація – процес виникнення сучасного виду людини Homo sapiens, що полягає в біологічній перебудові (збільшенні мозку, округленні черепа, зменшенні розмірів обличчя, появі підборіддя) і соціокультурних нововведеннях - виникненні мистецтва, символічної поведінки, технічному прогресі, розвитку мов.

Гіпотези появи людей сучасного вигляду: моноцентризм, дицентризм та поліцентризм.

Расові класифікації людства, їх основні принципи. Поняття «велика раса», «мала раса», «перехідна раса», «антропологічний тип». Антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського і М. Левіна. Класифікації людських рас – морфологічна і популяційно-генетична. Негроїдна (африканська) велика раса, австралоїдна (океанійська) велика раса, європеоїдна (євразійська) велика раса, монголоїдна (азіатсько-американська) велика раса. Коротка морфологічна характеристика основних расових груп людства. Співвідношення расових, етнічних, лінгвістичних і географічних класифікацій.

Тема 2.2 Історично-антропологічний феномен найдавнішої людності території України.

Основні етапи антропологічної історії давнього населення України. Витоки фізичних рис людності на території України. Найдавніші сліди життєдіяльності людей на теренах України. Шляхи первинного заселення території України. Антропологічні матеріали з верхньопалеолітичних стоянок. Кісткові рештки людей мезолітичної доби. Протоєвропейський і давньосередземноморський антропологічні типи. Доба неоліту. Провідні одонтологічні ознаки населення ямної культури території України (кінець III — початок II тис. до н.е.). Провідні одонтологічні ознаки населення культури Ноа (XV — XIII ст. до н.е.) і білозірської культури (XII ст. до н.е.) Витоки фізичних рис праслов’янської людності. Антрополого-одонтологічні особливості населення України. Дерматогліфічна характеристика людності України.

Тема 2.3 Еволюція антропологічних типів населення території України.

Скіфо-сарматська доба. Черняхівський антропологічний тип. Фракійський антропологічний тип. Салтівська археологічна культура та іраномовні аланські та тюркомовні болгарські племена. Співвідношення основних морфологічних компонентів населення Східної Європи доби Київської Русі. Етнос, мова і культура. Гематологічні ознаки. Основні відомості про будову людського скелета. Визначення віку. Визначення статі. Краніометрія та краніоскопія. Краніометричні точки. Вимірні та описові ознаки черепа. Штучна деформація черепа. Реконструкція обличчя за черепом. Остеометричні дослідження. Скелет тулуба. Скелет верхньої кінцівки. Скелет нижньої кінцівки. Визначення довжини тіла (зросту) за кістками скелета.

Тема 2.4 Антропологічний склад українського народу.

Антропологічний склад сучасного населення України. Дослідження української антропологічної експедиції під керівництвом В. Дяченка. Найважливіші соматологічні ознаки населення п’яти антропологічних областей України: центрально української, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, валдайської, верхньодніпровсько-ільменської. Варіації найважливіших одонтологічних ознак в українських групах, виділення трьох територіальних комплексів. Підсумки дерматогліфічних досліджень, особливості трьох дерматогліфічних зон. Основні геногеографічні зони України. Відображення в антропологічному складі українського народу складних етногенетичних процесів. Сучасні дослідження С. Сегеди.

ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Історична антропологія. Предмет, зміст і історія розвитку.

1. Антропологія – наука про людину; галузь історії, що вивчає походження та еволюцію організації людини та її рас; сукупність наукових знань про природу людини та її діяльність.
2. Фізична антропологія: морфологія (соматологія, вікова антропологія), антропогенез, расознавство, етнічна антропологія, історична антропологія, палеодемографія.
3. Культурна антропологія: етнологія, лінгвістична антропологія, історична антропологія, соціальна та філософська антропологія, психологічна антропологія.
4. Нова ситуація у науковому пізнанні на межі XIX-XX ст. Криза позитивізму.
5. «Методологічна суперечка» у німецькій історіографії.
6. Новації у французькій та британській історіографії.
7. Широке поширення дефініції «історична антропологія» у 1970-х роках.
8. Історична антропологія як відповідь на потребу історичної науки у оновленні методики та проблематики.
9. Історія ментальності та «Школа Анналів».
10. Історична антропологія в Німеччині: Alltagsgeschichte.
11. Історична антропологія Італії: microstoria.
12. Проблематика історико-антропологічних досліджень України.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Поняття "культурна антропологія" і "історична антропологія".
2. Міждисциплінарний феномен антропологізації історії.
3. Людина в гуманітарних науках та культурі.
4. Порівняльні історико-антропологічні дослідження.

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. –

Луганськ, 2007.

2. Дельєж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії – К., 2008.

3. Леві-Строс Клод. Структурна антропологія. – К., 2000.

4. Мельник В.М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. – Вінниця, 2015.

5. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.

6. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.

7. Сегеда С. Антропологія. Навч. посібник. – К., 2001.

8. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. Гуманіст. спец. вищ. навч. закл. – К., 2009.

Тема 2. Міждисциплінарний характер історичної антропології.

1. Самостійне місце сучасної антропології у системі суспільних та природничих наук - інтеграція різних знань про людину.
2. Антропологізація – провідна тенденція світової історичної науки, суспільних, гуманітарних і природничих наук сучасної вищої школи.
3. Формування на базі антропології нових міждисциплінарних напрямків та галузей знання.
4. Міждисциплінарні зв'язки історичної антропології та інших наук про людину.
5. Історична антропологія як один із підходів до минулого.
6. Міждисциплінарність як характерна риса історичної антропології.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Порівняльна характеристика антропології та етнології.
2. Концепції антропологізації.
3. Історія української антропології.
4. Порівняльна характеристика соціального та етнічного (національного).

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.
2. Протеро С. Вісім релігій, що панують у світі. К., 2022.
3. Дельєж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії – К., 2008.
4. Залізняк Л. Стародавня історія України. – К., 2012.
5. Макарчук. С.А. Етнічна історія України. Навчальний посібник. – К., 2008.
6. Мельник В.М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. – Вінниця, 2015.
7. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.
8. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.

Тема 3. Антропогенез і сучасне людство: єдність і різноманіття.

1. Антропогенез. Релігійні, філософські та прикладні наукові погляди на походження людини.
2. Антропогенез як мультидисциплінарна наука.
3. Прабатьківщина людини: азіатська прабатьківщина людини, африканська прабатьківщина людини і прабатьківщина людини у Південній Європі.
4. Гомінідна тріада: прямоходіння (біпедія); пензель, пристосований до виготовлення знарядь; високорозвинений мозок.
5. Виділення у сімействі гомінід (Hominidae) двох основних підродин: австралопітецини (Australopithecinae): ранні австралопітеки, грацильні австралопітеки, масивні австралопітеки та гоміїни (Homininae) або «ранні Homo»: «Людина вміла» (Homo habilis) та «Людина рудольфська» (Homo rudolfensis).
6. Ідеї про походження сучасної людини – сапієнтацію і соціокультурних нововведеннях – виникненні мистецтва, символічної

поведінки, технічному прогресі, розвитку мов.

7. Гіпотези появи людей сучасного вигляду: моноцентризм, дицентризм та поліцентризм.
8. Расові класифікації людства, їх основні принципи. Поняття «велика раса», «мала раса», «перехідна раса», «антропологічний тип». Антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського і М. Левіна.
9. Класифікації людських рас – морфологічна і популяційно-генетична.
10. Негроїдна (африканська) велика раса, австралоїдна (океанійська) велика раса, європеоїдна (євразійська) велика раса, монголоїдна (азіатсько-американська) велика раса.
11. Співвідношення расових, етнічних, лінгвістичних і географічних класифікацій.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Зв’язок антропології з культурою народу, побутом, звичаями, міфологією.
2. Ідентичність як антропологічне явище.
3. Принципи расових класифікацій.
4. Давньогрецькі філософи про антропологію.

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.

2. Залізняк Л. Стародавня історія України. – К., 2012

3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.

4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.

5. Мортімер І. Століття змін. Харків, 2019.

6. Сегеда С. Історична антропологія України / Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021.

7. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. Гуманіст. спец. вищ. навч.

закл. – К., 2009.
8. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти. К., 2020.
9. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Харків, 2018.

Тема 4. Історично-антропологічний феномен найдавнішої людності території України.

1. Основні етапи антропологічної історії давнього населення України.
2. Витоки фізичних рис людності на території України.
3. Найдавніші сліди життєдіяльності людей на теренах України.
4. Шляхи первинного заселення території України.
5. Антропологічні матеріали з верхньопалеолітичних стоянок.
6. Протоєвропейський і давньосередземноморський антропологічні типи.
7. Провідні одонтологічні ознаки населення ямної культури території України (кінець III — початок II тис. до н.е.).
8. Провідні одонтологічні ознаки населення культури Ноа (XV — XIII ст. до н.е.) і білозірської культури (XII ст. до н.е.)
9. Витоки фізичних рис праслов'янської людності.
10. Антрополого-одонтологічні особливості населення України.
11. Дерматогліфічна характеристика людності України.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Порівняльна характеристика протоєвропейського і давньосередземноморського антропологічних типів.
2. метиси як результат міжрасової взаємодії.
3. Характеристика асиміляційних процесів у суспільствах давньої доби.
4. Шляхи первинного заселення території України.

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.
2. Сегеда С. Історична антропологія України / Інститут народознавства

НАН України. – Львів, 2021.

3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.

4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.

5. Мортімер І. Століття змін. Харків, 2019.

6. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. Гуманіст. спец. вищ. навч. закл. – К., 2009.

7. Історична антропологія та біоархеологія України. Вип. ІІ. Від трипілля до козаччини. К., 2020.

8. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Харків, 2018.

Тема 5. Еволюція антропологічних типів населення території України.

1. Антропологічні типи скіфо-сарматської доби.
2. Черняхівський антропологічний тип.
3. Фракійський антропологічний тип.
4. Салтівська археологічна культура та іраномовні аланські та тюркомовні болгарські племена.
5. Співвідношення основних морфологічних компонентів населення Східної Європи доби Київської Русі. Етнос, мова і культура.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Антропологічна характеристика місцевої людності скіфо-сарматської доби.
2. Расові особливості салтівської культури.
3. Етнічні характеристики населення Наддніпрянщини доби Київської Русі.

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.

2. Сегеда С. Історична антропологія України / Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021.

3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.

4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.

5. Мортімер І. Століття змін. Харків, 2019.

6. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. Гуманіст. спец. вищ. навч. закл. – К., 2009.

7. Історична антропологія та біоархеологія України. Вип. ІІ. Від трипілля до козаччини. К., 2020.

8. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Харків, 2018.

Тема 6. Антропологічний склад українського народу.

1. Антропологічний склад сучасного населення України.
2. Дослідження української антропологічної експедиції під керівництвом В. Дяченка.
3. Найважливіші соматологічні ознаки населення п’яти антропологічних областей України: центрально української, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, валдайської, верхньодніпровсько-ільменської.
4. Варіації найважливіших одонтологічних ознак в українських групах, виділення трьох територіальних комплексів.
5. Основні геногеографічні зони України.
6. Відображення в антропологічному складі українського народу складних етногенетичних процесів.
7. Сучасні дослідження С. Сегеди.

Теми рефератів, есе та презентацій:

1. Соматологічні ознаки українців.
2. Генетика і антропологія.
3. Роль збереження одонтологічних ознак у збереженні української ідентичності.
4. Сергій Сегеда – видатний український антрополог.

Література:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.
2. Сегеда С. Історична антропологія України / Інститут народознавства НАН України. – Львів, 2021.
3. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013.
4. Поправко О.В. Антропологія: навчальний посібник. – Мелітопіль, 2016.
5. Мортімер І. Століття змін. Харків, 2019.
6. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. Гуманіст. спец. вищ. навч. закл. – К., 2009.
7. Історична антропологія та біоархеологія України. Вип. ІІ. Від трипілля до козаччини. К., 2020.
8. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Харків, 2018.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

№ з/п	Назви модулів і тем	Зміст завдань до СРС	Форми виконання/звітності
1	Тема 1.1 Історична антропологія. Предмет, зміст і історія розвитку	Охарактеризувати зв'язок історичної антропології з гуманітарними науками.	Аналіз наукових праць по проблематиці
2	Тема 1.2 Міждисциплінарний характер історичної антропології	Розкрити зміст історичної антропології як джерело для вивчення спільнот	Доповідь на одну із тем: • Поняття примордіалізму • Поняття структуралізму

3	Тема 1.3 Антропогенез і сучасне людство: єдність і різноманіття	Охарактеризувати релігійні, філософські та прикладні наукові погляди на походження людини	Усна відповідь
4	Тема 1.4 Історично-антропологічний феномен найдавнішої людності території України	Визначити значення дослідження етногенезу в історії та етнології	Усна відповідь Модульна контрольна робота 1
5	Тема 1.5 Еволюція антропологічних типів населення території України	На основі опрацювання сучасної наукової літератури визначити основні морфологічні компоненти населення Східної Європи	Участь у дискусії «Вплив расогенезу на етногенез»
6	Тема 1.6 Антропологічний склад українського народу	Визначити етапи формування українських антропологічних типів	Усна відповідь

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ:

Оцінювання навчальних досягнень здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, яке затверджено на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова 22 грудня 2021 року протокол № 6.

Оцінювання рівня навчальних досягнень студентів із навчальної дисципліни «Етнологія» здійснюється протягом вивчення курсу засобами усного, письмового та дистанційного контролю у формі поточного, модульного та підсумкового оцінювання.

Поточний контроль знань студентів здійснюється за модульно-рейтинговою системою оцінювання, перевіряє і фіксує рівень компетентностей здобувачів вищої освіти відповідно до засвоєних теми, змістового модуля, загалом навчальної дисципліни. Поточний контроль та оцінювання знань студентів проводиться в формах: заслуховування студентських виступів, рецензування та опонування доповідей студентів на семінарських заняттях; участі студентів в наукових дискусіях по проблематиці курсу; усного опитування під час семінарських занять; тематичних письмових контрольних робіт (у вигляді розгорнутих питань і тестування); виконання індивідуальних творчих завдань (есе, рефератів, науково-творчих робіт).

Вивчення модуля навчальної програми закінчується модульною контрольною роботою, метою якої є перевірка рівня теоретичних знань та уміння їх застосовувати у практичній діяльності. Модульна контрольна робота складається із завдань різних рівнів складності.

Модульний контроль навчальних досягнень студентів може проводитися також у формі тестування, зокрема дистанційного (через сторінку навчальної дисципліни у системі Moodle).

Отримані студентом бали формують оцінку поточного контролю, що вцілому може бути в межах 0-100 балів.

Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

Підсумковий контроль успішності навчання здобувачів вищої освіти здійснюється у формі заліку.

Під час підсумкового семестрового контролю у формі заліку підсумкова оцінка визначається як сума результатів поточного оцінювання.

Здобувач одержує залік, якщо за результатами поточного контролю він набрав 60 і більше балів. Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав менше 60 балів, він повинен виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів з дисципліни. Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав 60 і більше балів,

проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він також може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни.

Якщо здобувач за результатами підсумкової атестації набрав від 0 до 34 балів, він повинен пройти повторне вивчення навчальної дисципліни відповідно до порядку, визначеного в університеті, і лише після цього перескладати підсумковий контроль на загальних підставах.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ:

1. Антропологія – наука про людину; галузь історії, що вивчає походження та еволюцію організації людини та її рас; сукупність наукових знань про природу людини та її діяльність.
2. Фізична антропологія: морфологія (соматологія, вікова антропологія), антропогенез, расознавство, етнічна антропологія, історична антропологія, палеодемографія.
3. Культурна антропологія: етнологія, лінгвістична антропологія, історична антропологія, соціальна та філософська антропологія, психологічна антропологія.
4. Нова ситуація у науковому пізнанні на межі XIX-XX ст. Криза позитивізму.
5. «Методологічна суперечка» у німецькій історіографії.
6. Новації у французькій та британській історіографії.
7. Широке поширення дефініції «історична антропологія» у 1970-х роках.
8. Історична антропологія як відповідь на потребу історичної науки у оновленні методики та проблематики.
9. Історія ментальності та «Школа Анналів».
10. Історична антропологія в Німеччині: Alltagsgeschichte.
11. Історична антропологія Італії: microstoria.
12. Проблематика історико-антропологічних досліджень України.

13. Самостійне місце сучасної антропології у системі суспільних та природничих наук - інтеграція різних знань про людину.

14. Антропологізація – провідна тенденція світової історичної науки, суспільних, гуманітарних і природничих наук сучасної вищої школи.

15. Формування на базі антропології нових міждисциплінарних напрямків та галузей знання.

16. Міждисциплінарні зв'язки історичної антропології та інших наук про людину.

17. Історична антропологія як один із підходів до минулого.

18. Міждисциплінарність як характерна риса історичної антропології.

19. Антропогенез. Релігійні, філософські та прикладні наукові погляди на походження людини.

20. Антропогенез як мультидисциплінарна наука.

21. Прабатьківщина людини: азіатська прабатьківщина людини, африканська прабатьківщина людини і прабатьківщина людини у Південній Європі.

22. Гомінідна тріада: прямоходіння (біпедія); пензель, пристосований до виготовлення знарядь; високорозвинений мозок.

23. Виділення у сімействі гомінід (Hominidae) двох основних підродин: австралопітецини (Australopithecinae): ранні австралопітеки, грацильні австралопітеки, масивні австралопітеки та гоміїни (Homininae) або «ранні Homo»: «Людина вміла» (Homo habilis) та «Людина рудольфська» (Homo rudolfensis).

24. Ідеї про походження сучасної людини – сапієнтацію і соціокультурних нововведеннях – виникненні мистецтва, символічної поведінки, технічному прогресі, розвитку мов.

25. Гіпотези появи людей сучасного вигляду: моноцентризм, дицентризм та поліцентризм.

26. Расові класифікації людства, їх основні принципи. Поняття «велика раса», «мала раса», «перехідна раса», «антропологічний тип».

Антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського і М. Левіна.

27. Класифікації людських рас – морфологічна і популяційно-генетична.

28. Негроїдна (африканська) велика раса, австралоїдна (океанійська) велика раса, європеоїдна (євразійська) велика раса, монголоїдна (азіатсько-американська) велика раса.

29. Співвідношення расових, етнічних, лінгвістичних і географічних класифікацій.

30. Основні етапи антропологічної історії давнього населення України.

31. Витоки фізичних рис людності на території України.

32. Найдавніші сліди життєдіяльності людей на теренах України.

33. Шляхи первинного заселення території України.

34. Антропологічні матеріали з верхньопалеолітичних стоянок.

35. Протоєвропейський і давньосередземноморський антропологічні типи.

36. Провідні одонтологічні ознаки населення ямної культури території України (кінець III — початок II тис. до н.е.).

37. Провідні одонтологічні ознаки населення культури Ноа (XV — XIII ст. до н.е.) і білозірської культури (XII ст. до н.е.)

38. Витоки фізичних рис праслов’янської людності.

39. Антрополого-одонтологічні особливості населення України.

40. Дерматогліфічна характеристика людності України.

41. Антропологічні типи скіфо-сарматської доби.

42. Черняхівський антропологічний тип.

43. Фракійський антропологічний тип.

44. Салтівська археологічна культура та іраномовні аланські та тюркомовні болгарські племена.

45. Співвідношення основних морфологічних компонентів населення Східної Європи доби Київської Русі. Етнос, мова і культура.

46. Антропологічний склад сучасного населення України.

47. Дослідження української антропологічної експедиції під керівництвом В. Дяченка.

48. Найважливіші соматологічні ознаки населення п’яти антропологічних областей України: центрально української, карпатської, нижньодніпровсько-прутської, валдайської, верхньодніпровсько-ільменської.

49. Варіації найважливіших одонтологічних ознак в українських групах, виділення трьох територіальних комплексів.

50. Основні геногеографічні зони України.

51. Відображення в антропологічному складі українського народу складних етногенетичних процесів.

52. Сучасні дослідження С. Сегеди.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль			Сума балів
Види робіт	Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	
Усні відповіді на семінарах	20	20	40
Активність	5	5	10
Самостійна робота	10	10	20
Робота на лекціях	5	5	10
Модульна контрольна робота	10	10	20

Всього	50	50	100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS

Оцінка за шкалою ЛНУ (в балах)	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для іспиту, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
81–89	B	добре	
71–80	C		
61–70	D	задовільно	
51–60	E		
0-50	FX	незадовільно	не зараховано
	F		

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА КАРТА ДИСЦИПЛІНИ

На вивчення дисципліни відводиться 90 годин. З них: лекції – 12 год., семінарські заняття – 10 год, самостійна робота – 68 год, форма підсумкового контролю – залік.

тиждень	I	II	III	IV	V	VI
лекції	1	2	3	4	5	6
модуль	Модуль 1. Антропологічно орієнтована історія		Модуль 2. Антропогенез та історична антропологія України			
Теми лекцій	Історична антропологія. Предмет, зміст і історія розвитку	Міждисциплінарний характер історичної антропології	Антропогенез і сучасне людство: єдність і різноманіття	Історично-антропологічний феномен найдавнішої людності території України	Еволюція антропологічних типів населення території України	Антропологічний склад українського народу
Теми семінарів	Історична антропологія. Предмет, зміст і історія розвитку	Міждисциплінарний характер історичної антропології	Антропогенез і сучасне людство: єдність і різноманіття	Історично-антропологічний феномен найдавнішої людності території України	Еволюція антропологічних типів населення території України	Антропологічний склад українського народу
Самостійна робота	Аналіз наукової праці по проблематиці	Усна відповідь	Доповідь на одну із запропонованих тем	Усна відповідь	Усна відповідь	Усна відповідь
Види контролю	Модульна контрольна робота					
	залік					

ОСНОВНІ Й ДОПОМІЖНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Основна:

1. Балушок Г. Коли ж народився український народ // Дзеркало тижня. 2005.- № 15.
2. Вівчарик М.М. Україна від етносу до нації: Навч. посіб. - К.: Вища шк.., 2004.
3. Галушко К. Народи, етноси, нації: Популярне видання. – К., 2008.
4. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. - К.: Критика, 2005.
5. Дельєж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії – К., 2008.
6. Залізняк Л. Від склавинів до української нації. - Вид. 2-е. - К., 2004.
7. Залізняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією: Популярне видання. - К.: Темпора, 2008.
8. Залізняк Л. Стародавня історія України. – К., 2012.
9. Кафарський В.І., Савчук Б.П. Етнологія: Підручник. – К., 2006.
10. Новітні міфи та фальшивки про походження українців. Збірник статей: Популярне видання. - К.: Темпора, 2008. - 136 с.
11. Сегеда С. Антропологія: підручник для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. – К., 2009.
12. Сегеда С. У пошуках предків. Антропологія та етнічна історія України. К., 2012.
13. Сегеда С. Український пантеон. – К., 2013.
14. Телегуз А.В., Лущай В.І. Етнологічна концепція етнотворення українців. Українознавство. № 4. К., 2012. С. 193–200.
15. Телегуз А.В., Телегуз І.О. Суспільно-політичні, економічні та етнопсихологічні наслідки Голодомору–геноциду української нації в 1932–1933 роках Наукові записки Міжнародної асоціації україністів. Вип. 6. К., 2013. С. 149 – 156.

16. Телегуз А.В. Життєвий шлях та наукова етнографічна діяльність П. Чубинського: етапи і здобутки. Україна в етнокультурному вимірі століть. До 175-річчя з дня народження видатного українського етнографа Павла Чубинського. Збірник наукових праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. С. 60–70.
17. Телегуз А.В. Походження білорусів: балтська концепція етногенезу. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки: зб. наук. пр. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 236–241.
18. Телегуз А.В. Походження білорусів з позицій концепції «давньоруської народності»: історіографічний огляд. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. Вип. 2. Частина 2. Тернопіль, 2014. С. 189–193.
19. Телегуз А.В. Український творець і речник нового творчого духу і світовідчуття. Україна в етнокультурному вимірі століть. Творчість Олександра Довженка як дзеркало колоніального минулого українського народу (до 120 – річчя з дня народження митця). Збірник наукових праць. Вип. 4. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С. 78–185.
20. Телегуз А.В. Епоха верхнього палеоліту на території Білорусі в контексті початкового етапу етногенезу місцевих етнокультурних спільнот. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 43. С. 23–28.
21. Чернега П.М., Лущай В.І., Телегуз А.В. «Палеолітичні Венери» як прояв мистецтва та релігійних вірувань первинних етнічних спільнот. Україна в етнокультурному вимірі століть. Вип. 5. Міфи і символіка в етнокультурі українців. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. С. 139–146.
22. Телегуз А.В. Феномен етносу: дослідження фундаментальної дефініції етнологічної науки у контексті дослідження наукової спадщини Івана Франка. Іван Франко у творенні української національної ідентичності: зб.наук.пр. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2016. С. 151–165.

23. Лущай В.І., Телегуз А.В. Українські революції 1917-1920 рр. та сучасності: історико-етнологічні паралелі та кореляції. Україна в етнокультурному вимірі століть. Українська нація у боротьбі за збереження ідентичності й відродження державності (1917-2017 рр.). До 100-річчя УНР. Вип. 7. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017.
24. Телегуз А.В. Військовий конфлікт між Польщею та Росією у 1920 році: український погляд на проблему. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Вип. 50. С. 131–136.
25. Телегуз А.В., Шпаковський А. О. Демонологія в системі традиційної міфології українців. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2018. № 22.
26. Телегуз А.В. Нація як фундаментальна дефініція сучасних міжнародних відносин. «Сучасні тенденції міжнародних відносин»: збірник матеріалів всеукраїнської конференції. Київ, 2022. С. 94–97.
27. Телегуз І. О. Телегуз А.В. Інтелектуальна спадщина українських емігрантів: збереження пам’яті та інтеграція в освітньому процесі. Духовна та культурна спадщина української діаспори в освітньому процесі сучасної школи : матеріали Всеукр. круглого столу (17 листопада 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : О. Й. Дем’янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. С.192-198.
28. Телегуз І. Телегуз А. Освіта, наука та еміграція: минуле і сучасність українців в умовах війни. Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки. Том І / [Ред.: В. Ільницький, М.Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Посвіт, 2023. С.50-52.
29. Dube S. Historical Anthropology. – Oxford University Press, 2008.

Додаткова:

1. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія. Навч. посібник. – Луганськ, 2007.
2. Боровський Я.Є. Світогляд давніх киян. – К., 2002.
3. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К., 2008.
4. Вовк Хведір. Студії з антропології України. – К., 2010.
5. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе. – Київ, 2001. – 542 с.
6. Гончаренко М.С. Етновалеологія. – Харків, 2012. – 296 с.
7. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 1: Серія: Суспільно-політичні твори (1894 – 1907). – 529 с.
8. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. – Львів, 2002. – Т. 2: Серія: Суспільно-політичні твори (1907 – 1914). – 704 с.
9. Гуржій О. І., Парахіна М. Б. Етнологічні осередки України в 20-х – на початку 30-х років XX ст.: Нарис діяльності. – К., 2004. – 248 с.
10. Ґелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. – К., 2003. – 300 с.
11. Дашкевич Я. Учи неложними устами сказати правду: історична есеїстика. – К., 2011. – 828 с.
12. Дейвіс Н. Європа. Історія. – К., 2012. – 1464 с.
13. Демографічні чинники бідності / За ред. Е. М. Лібанової. – Київ., 2009. – 184 с.
14. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К., 2001. – 334 с.
15. Ерліхман, А. М. Етнолінгвістичні особливості реалізації імпліцитності в сучасному дискурсі // Актуальні питання філології: зб. наук. пр. – К., 2011. – С . 223–235.
16. Етнічні спільноти України: Етнографічні особливості. – К., 2000. – 79 с.
17. Етнодержавознавство: Теоретико–методологічні засади. – К., 2001. – 263 с.

18. Неведомська Є.О., Маруненко І.М. Антропологія: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. - К., 2013. - 40 с.
19. Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства : навчальний посібник. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012.
20. Огінова І. О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі) : підручник. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011.
21. Орлова Т. В. Всесвітня історія. Історія цивілізацій : навчальний посібник. – К. : Знання, 2012.
22. Ричков М. О. Суспільство (соціальний організм, простір, етнос). – К. : НТУ, 2005.
23. Станко В. Н. Історія первісного суспільства : підручник. – К. : Либідь, 2000.

навчальне видання

АНДРІЙ ТЕЛЕГУЗ, ІРИНА ТЕЛЕГУЗ

НАЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З ВИБІРКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ УКРАЇНИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗА НАПРЯМОМ ПІДГОТОВКИ МАГІСТР, СПЕЦІАЛЬНІСТІ 014 – СЕРЕДНЯ ОСВІТА. ІСТОРІЯ.

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 27.09.2024 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Умов.друк.арк. 1,86. Облік.видав.арк. 1,71
Наклад 100 прим. Зам. № 101.
Віддруковано з оригіналів.

Вид-во Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.